

روش‌شناسی اقتصاد

دکتر محمدجواد توکلی

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

تابستان ۱۴۰۴

توکلی، محمدجواد، --
 -Tavakoli, Mohammad Javad, 1972
 روش‌شناسی اقتصاد / محمدجواد توکلی. -- قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۴۰۴.
 ۳۲۰ ص. -- (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه: ۷۸۲؛ اقتصاد: ۵۵)
 بها: ۴۱۶۰۰۰ ریال
 فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا.
 کتابنامه. ص. [۲۹۱] - ۳۰۶؛ همچنین به صورت زیرنویس.
 نمایه.
 ۱. اسلام و اقتصاد. ۲. Islam -- Economic aspects. ۳. مکتب‌های اقتصادی. ۴. Schools of economics.
 ۵. اقتصاد--روش‌شناسی. ۶. Economics -- Methodology. الف. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
 BP۲۳۰/۲ ۲۹۷/۴۸۳۳
 شماره کتابشناسی ملی ۱۰۰۵۶۶۵۶
 ISBN: 978-600-298-567-5

روش‌شناسی اقتصاد

مؤلف: دکتر محمدجواد توکلی (عضو هیئت‌علمی گروه اقتصاد مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره))
 ناشر: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه
 صفحه‌آرایی: تحریر اندیشه
 چاپ اول: تابستان ۱۴۰۴
 تعداد: ۱۰۰ نسخه
 لیتوگرافی: سعیدی
 چاپ: قم-سبحان
 قیمت: ۴۱۶۰۰۰ تومان
 شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۹۸-۵۶۷-۵

کلیه حقوق برای پژوهشگاه حوزه و دانشگاه محفوظ و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.
 قم: ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه، نبش میدان علوم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۱۱۰۰
 (انتشارات ۳۲۱۱۱۳۰۰) نمابر: ۳۲۸۰۳۰۹۰، ص. پ. ۳۱۵۱-۳۷۱۸۵
 تهران: خ انقلاب، بین وصال و قدس، کوی اُسکو، پلاک ۴، تلفن: ۶۶۴۰۲۶۰۰
 www.rihu.ac.ir info@rihu.ac.ir
 فروشگاه اینترنتی: https://shop.rihu.ac.ir
 مرکز پخش: قم، خیابان معلم، مجتمع ناشران، طبقه همکف، پلاک ۲۷، تلفن: ۰۲۵-۳۷۸۴۲۶۳۵-۶

سخن پژوهشگاه

پژوهش در علوم انسانی به منظور شناخت، برنامه‌ریزی و ضبط و هدایت پدیده‌های انسانی در راستای سعادت واقعی بشر ضرورتی انکارناپذیر است و استفاده از عقل و آموزه‌های وحیانی در کنار داده‌های تجربی و در نظرگرفتن واقعیت‌های عینی، فرهنگ و ارزش‌های اصیل جوامع شرط اساسی پویایی، واقع‌نمایی و کارایی این‌گونه پژوهش‌ها در هر جامعه است.

پژوهش کارآمد در جامعه ایران اسلامی در گرو شناخت واقعیت‌های جامعه از یک‌سو و اسلام به‌عنوان متقن‌ترین آموزه‌های وحیانی و اساسی‌ترین مؤلفه فرهنگ ایرانی از سوی دیگر است؛ از این‌رو، آگاهی دقیق و عمیق از معارف اسلامی و بهره‌گیری از آن در پژوهش، بازنگری و بومی‌سازی مبانی و مسائل علوم انسانی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است.

توجه به این حقیقت راهبردی از سوی امام خمینی رحمته‌الله، بنیان‌گذار جمهوری اسلامی، زمینه شکل‌گیری «دفتر همکاری حوزه و دانشگاه» را در سال ۱۳۶۱ فراهم کرد و با راهنمایی و عنایت ایشان و همت استادان حوزه و دانشگاه، این نهاد علمی شکل گرفت. تجربه موفق این نهاد، زمینه را برای گسترش فعالیت‌های آن فراهم آورد و با تصویب شورای گسترش آموزش عالی در سال ۱۳۷۷ «پژوهشکده حوزه و دانشگاه» تأسیس شد و در سال ۱۳۸۲ به «مؤسسه پژوهشی حوزه و دانشگاه» و در سال ۱۳۸۳ به «پژوهشگاه حوزه و دانشگاه» ارتقا یافت.

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه تاکنون در ایفای رسالت سنگین خود خدمات فراوانی به جامعه علمی ارائه نموده است که از آن جمله می‌توان به تهیه، تألیف، ترجمه و انتشار بیش از ۷۸۰ عنوان کتاب و ۹ نشریه علمی اشاره کرد.

این اثر به عنوان متن درسی برای درس «روش شناسی اقتصاد»، بر اساس سرفصل های مصوب شورای عالی برنامه ریزی آموزشی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری برای دانشجویان رشته اقتصاد در مقطع کارشناسی تألیف شده است.

از استادان و صاحب نظران ارجمند تقاضا می شود با همکاری، راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود، این پژوهشگاه را در جهت اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی یاری دهند.

در پایان پژوهشگاه لازم می داند از تلاش های مؤلف محترم اثر، دکتر محمدجواد توکلی و همچنین از ارزیاب محترم، حجت الاسلام والمسلمین حسن آقا نظری، سپاسگزاری کند.

فهرست مطالب

پیشگفتار.....	۱
---------------	---

فصل اول: مقدمات و تعاریف

مقدمه.....	۵
چیستی روش‌شناسی اقتصاد.....	۶
تمایز روش‌شناسی و مبانی فلسفی اقتصاد.....	۷
قلمروهای مطالعاتی روش‌شناسی اقتصاد.....	۸
روش‌شناسی کوچک در برابر روش‌شناسی بزرگ.....	۹
تمایز روش‌شناسی اقتصاد و اقتصاد اسلامی.....	۱۱
نتیجه‌گیری.....	۱۱
پرسش‌های فصل.....	۱۳
منابعی برای مطالعه بیشتر.....	۱۳

فصل دوم: مبانی روش‌شناسی اقتصاد

مقدمه.....	۱۵
تقابل رویکردهای واقع‌گرایانه و ناواقع‌گرایانه در روش‌شناسی اقتصاد.....	۱۶
مکاتب روشی در اقتصاد.....	۲۱
الف) اثبات‌گرایی.....	۲۳
ب) تأییدگرایی.....	۲۴
ج) ابطال‌گرایی.....	۲۵
د) پارادایم‌گرایی.....	۲۷
ه) کارکردگرایی.....	۳۴
و) خطابه‌گرایی.....	۳۶
کثرت‌گرایی روش‌شناختی در اقتصاد.....	۳۹

۴۰	مرزهای واقعیت و انتزاع در نظریه‌های اقتصادی
۴۱	نتیجه‌گیری
۴۴	پرسش‌های فصل
۴۴	منابعی برای مطالعه بیشتر

فصل سوم: چیستی نظریه و نظریه‌پردازی در اقتصاد

۴۵	مقدمه
۴۶	چیستی نظریه در اقتصاد
۴۷	تمایز نظریه و نظریه‌پردازی
۴۸	چیستی و کارکرد مدل در اقتصاد
۴۸	مفهوم مدل در اقتصاد
۴۹	انواع مدل در اقتصاد
۵۰	مدل نظری در برابر مدل تجربی
۵۰	مدل ریاضی و ساختاری
۵۱	مدل‌های رایج در اقتصاد کلان
۵۵	ساختار مدل‌های اقتصادی
۵۶	کارکردهای مدل در اقتصاد
۵۶	الف) مدل به مثابه ابزاری برای به‌آزمون گذاشتن نظریه‌ها
۵۷	ب) مدل به مثابه ابزار تجربه‌ورزی فکری
۵۸	ج) مدل به مثابه ابزار تعلیمی
۵۸	تمایز مدل و الگو
۵۹	تقابل مکتب و نظریه اقتصادی
۶۲	تمایز نظریه و قانون در اقتصاد
۶۳	ماهیت قوانین اقتصادی
۶۵	قوانین تمایل
۶۷	از نظریه تا قانون
۶۸	اقتضائات روش‌شناختی تمایزات مفهومی نظریه
۶۹	نتیجه‌گیری
۷۱	پرسش‌های فصل
۷۱	منابعی برای مطالعه بیشتر

فصل چهارم: روش‌های تدوین نظریه در اقتصاد

۷۳	مقدمه
۷۳	چیستی تدوین نظریه
۷۶	تمایز روش‌های پیشین و پسین در تدوین نظریه در اقتصاد

۷۸	منشأ اختلاف در روش‌های تدوین نظریه در اقتصاد
۸۰	روش‌های استدلال در اقتصاد
۸۰	الف) روش قیاس
۸۲	رابطه قیاس و واقعیت
۸۳	ب) روش استقرا
۸۶	مشکل استقرا
۸۷	ج) روش فرضیه‌ای—قیاسی
۹۰	د) روش پس‌کاوی
۹۱	ه) روش تمثیل (خطابی)
۹۲	از پلورالیسم روشی تا ضد روش در اقتصاد
۹۳	نتیجه‌گیری
۹۵	پرسش‌های فصل
۹۵	منابعی برای مطالعه بیشتر

فصل پنجم: تکنیک‌های نظریه‌پردازی در اقتصاد

۹۷	مقدمه
۹۸	گستره تکنیک‌های نظریه‌پردازی اقتصادی
۹۸	کارکرد فروض در نظریه
۱۰۰	فروض بنیادین و کمکی
۱۰۲	فروض کاذب، آرمانی و ساده‌ساز
۱۰۳	نقش فرض ثبات سایر شرایط در قوانین اقتصادی
۱۰۳	ایزوله کردن و بازتعریف مجدد متغیرها
۱۰۵	جایگاه فرضیه در نظریه‌های اقتصادی
۱۰۸	نقش فرمالیسم و ریاضیات در نظریه‌پردازی در اقتصاد
۱۱۳	تمایز همبستگی از علیت
۱۱۷	نتیجه‌گیری
۱۱۸	پرسش‌های فصل
۱۱۸	منابعی برای مطالعه بیشتر

فصل ششم: آزمون نظریه‌های اقتصادی

۱۱۹	مقدمه
۱۲۰	جایگاه تجربه در آزمون نظریه‌های اقتصادی؛ از آزمایشگاه عینی تا آزمایشگاه ذهنی
۱۲۳	مشکلات روشی در آزمون نظریه‌های اقتصادی
۱۲۳	الف) مشکل استقرا
۱۲۴	ب) مشکل عدم‌تعیین

۱۲۵		ج) نظریه‌بازی مشاهده
۱۲۵		د) فقدان آزمایشگاه بیرونی
۱۲۶		تکنیک‌های ارزیابی نظریه اقتصادی
۱۲۶		آزمون براساس خروجی‌های نظریه
۱۲۷		آزمون براساس فروض
۱۲۷		آزمون براساس لوازم نظریه: برهان خلف
۱۲۷		کاربرد نظریه بازی‌ها در آزمون نظریه‌های اقتصادی
۱۲۷		الف) بازی معمای زندانی
۱۲۹		ب) بازی ترسوها
۱۳۰		ج) بازی اتمام حجت (اولتیماتوم)
۱۳۱		د) بازی دیکتاتور
۱۳۲		ه) بازی اقلیت
۱۳۲		و) بازی اعتماد
۱۳۴		ز) بازی کالای عمومی
۱۳۵		اقتصاد رفتاری و آزمون میدانی نظریه‌های اقتصادی
۱۳۵		اهدای خون
۱۳۷		قراردادهای با عایدی متغیر
۱۳۹		دفن مواد سمی و خطرناک
۱۴۱		عرضه کار داوطلبانه
۱۴۲		کار برای دولت
۱۴۳		تأخیر در مهد کودک
۱۴۴		تخریب محیط زیست
۱۴۴		نقض قرارداد
۱۴۵		مشکلات آزمون تجربی نظریه‌های اقتصادی
۱۴۶		نتیجه‌گیری
۱۴۸		پرسش‌های فصل
۱۴۸		منابعی برای مطالعه بیشتر

فصل هفتم: مبانی روش‌شناسی اقتصاد اسلامی

۱۴۹		مقدمه
۱۵۰		ابعاد اثرپذیری روش‌شناسی اقتصاد اسلامی از مبانی فلسفی
۱۵۱		واقع‌گرایی در روش‌شناسی اقتصاد اسلامی (واقع‌گرایی اصلاحی)
۱۵۲		مکاتب روشی در اقتصاد اسلامی
۱۵۴		مکتب ضوابطی
۱۵۵		مکتب مقاصدی

۱۵۸	تمایزات روشی در اقتصاد اسلامی
۱۵۸	تمایز روش فقه اقتصادی و اقتصاد اسلامی
۱۵۹	تفکیک روش عقلی و نقلی
۱۶۲	تمایز روش‌شناسی اقتصاد اسلامی اثباتی و هنجاری
۱۶۳	روش استنباطی در برابر روش کشفی
۱۶۴	روش‌شناسی استنباطی در برابر تأسیسی
۱۶۷	کثرت‌گرایی روشی در اقتصاد اسلامی
۱۶۸	مرزهای واقعیت و انتزاع در نظریه‌های اقتصاد اسلامی
۱۶۹	نتیجه‌گیری
۱۷۱	پرسش‌های فصل
۱۷۱	منابعی برای مطالعه بیشتر

فصل هشتم: روش تدوین نظریه در اقتصاد اسلامی

۱۷۳	مقدمه
۱۷۴	از روش استنباط احکام اقتصادی تا روش تدوین نظریه در اقتصاد اسلامی
۱۷۷	سنخ‌شناسی روش‌های تدوین نظریه در اقتصاد اسلامی
۱۷۸	روش‌های نظریه‌پردازی استنباطی در اقتصاد اسلامی
۱۷۸	روش استنباط مستقیم
۱۷۹	روش استنباطی
۱۸۱	روش کشفی شهید صدر
۱۸۱	رابطه زیربنا-روبنای روش کشفی
۱۸۴	مراحل روش کشفی
۱۸۵	۱. مرحله طرح مسئله
۱۸۵	۲. مرحله جمع‌آوری احکام شرعی مرتبط و همسو
۱۸۶	۳. مرحله گردآوری مفاهیم مبنایی مرتبط
۱۸۸	۴. مرحله استخراج نظریه
۱۸۹	حجیت روش کشفی
۱۹۰	الف) عدم‌نیاز به حجیت
۱۹۱	ب) ظهور مجموعی احکام در قالب نظریه
۱۹۱	ج) حجیت نظریات بر مبنای انسداد باب علم
۱۹۱	د) حجیت براساس منطق استقراء
۱۹۲	ه) دلالت التزامی احکام بر نظریات
۱۹۳	مخاطرات روش کشفی
۱۹۵	نمونه‌هایی از کاربرد روش کشفی در نظریه‌پردازی در اقتصاد اسلامی
۱۹۵	نظریه ارزش کار

نظریه توزیع قبل از تولید (جنبه سلبی و ایجابی).....	۱۹۸
الف) نظریه توزیع قبل از تولید (جنبه سلبی).....	۱۹۸
روبناهای نظریه.....	۱۹۸
کشف نظریه.....	۱۹۹
روبناهای.....	۱۹۹
کشف نظریه.....	۲۰۰
نقش کار در نظریه توزیع قبل از تولید.....	۲۰۰
روبناهای نظریه.....	۲۰۱
کشف نظریه.....	۲۰۲
نظریه توزیع بعد از تولید.....	۲۰۳
روبناهای.....	۲۰۳
کشف نظریه.....	۲۰۵
نظریه توزیع بعد از تولید اسلام و مارکسیسم.....	۲۰۶
روبنای.....	۲۰۶
نظریه.....	۲۰۷
الف) قاعده ثبات مالکیت.....	۲۰۷
ب) تفکیک مالکیت از ارزش مبادله‌ای.....	۲۰۸
قانون عمومی جبران خدمات عوامل تولید.....	۲۱۰
روبناهای.....	۲۱۰
نظریه.....	۲۱۲
۱. منظم کردن روبناها.....	۲۱۳
۲. کسب مبتنی بر عمل انجام شده.....	۲۱۳
۳. بعد ایجابی قاعده.....	۲۱۴
۴. بعد سلبی قاعده.....	۲۱۴
۵. رابطه حرمت ربا با بعد سلبی قاعده.....	۲۱۴
روش کشف مستقیم.....	۲۱۵
روش طبقه‌بندی نصوص اقتصادی و تحلیل عقلی آنها.....	۲۱۵
روش کشفی سه‌گانه.....	۲۱۶
حجیت روش کشف مستقیم.....	۲۱۷
روش نظریه‌پردازی در منطقه الفراغ.....	۲۱۷
روش‌های نظریه‌پردازی تأسیسی در اقتصاد اسلامی.....	۲۱۹
روش استقرایی.....	۲۱۹
نمونه‌هایی از کاربرد روش استقرا در اقتصاد اسلامی.....	۲۲۰
چالش تعمیم در استقراء.....	۲۲۲
شرایط استفاده از استقراء.....	۲۲۳

۲۲۵	روش قیاسی.....
۲۲۷	سنخ‌شناسی فروض قیاسی.....
۲۲۸	نمونه‌های کاربردی.....
۲۲۸	نظریه هماهنگی منافع مالی در بانکداری اسلامی.....
۲۲۹	نظریه کارایی بانکداری اسلامی.....
۲۳۰	روش فرضیه‌ای قیاسی.....
۲۳۱	نمونه‌های کاربردی.....
۲۳۱	نظریه پایداری بانکداری اسلامی.....
۲۳۲	نظریه تأثیر ماه رمضان بر کاهش جرم.....
۲۳۳	نتیجه‌گیری.....
۲۳۵	پرسش‌های فصل.....
۲۳۵	منابعی برای مطالعه بیشتر.....

فصل نهم: تکنیک‌های نظریه‌پردازی در اقتصاد اسلامی

۲۳۷	مقدمه.....
۲۳۸	تکنیک‌های نظریه‌پردازی استنباطی در اقتصاد اسلامی.....
۲۳۸	اعتبارسنجی سند روایات در نظریه‌پردازی اقتصاد اسلامی.....
۲۴۰	کارکرد دانش روایت‌شناسی (درایه) در نظریه‌پردازی اقتصاد اسلامی.....
۲۴۱	اعتبار سیره در نظریه‌پردازی اقتصاد اسلامی.....
۲۴۲	تمايز احکام شرعی و حکومتی.....
۲۴۳	الگوی رفع تعارض روبناها در روش کشفی.....
۲۴۶	ظرفیت قواعد فقهی در نظریه‌پردازی در اقتصاد اسلامی.....
۲۴۸	کارکرد فروض در نظریه‌پردازی در اقتصاد اسلامی.....
۲۵۱	فرضیه در نظریه‌های اقتصاد اسلامی.....
۲۵۳	جایگاه مدل در روش‌شناسی اقتصاد اسلامی.....
۲۵۴	نقش ریاضیات در نظریه‌پردازی اقتصاد اسلامی.....
۲۵۵	نتیجه‌گیری.....
۲۵۷	پرسش‌های فصل.....
۲۵۷	منابعی برای مطالعه بیشتر.....

فصل دهم: آزمون نظریه در اقتصاد اسلامی

۲۵۹	مقدمه.....
۲۶۰	چیستی آزمون نظریه در اقتصاد اسلامی.....
۲۶۱	روش آزمون الگوهای اقتصاد اسلامی.....
۲۶۲	دو سطح اعتبارسنجی نظریه‌های اقتصاد اسلامی.....

۲۶۴	اعتبارسنجی عینی.....
۲۶۶	اعتبارسنجی تشریعی.....
۲۶۷	اعتبارسنجی عینی نظریه‌های اقتصاد اسلامی.....
۲۶۷	نظریهٔ مطابقت.....
۲۷۰	بطلان ناواقع‌گرایی اقتصادی.....
۲۷۲	واقع‌گرایی اصلاحی.....
۲۷۳	نظریه مبنای گروهی.....
۲۷۳	مفهوم و الزامات مبنای گروهی.....
۲۷۴	چالش ابتناء.....
۲۷۶	بطلان انسجام‌گرویی.....
۲۷۷	جایگاه تجربه در اعتبارسنجی عینی نظریه‌های اقتصاد اسلامی.....
۲۷۹	هسته سخت نظریه‌های اقتصاد اسلامی.....
۲۸۱	اعتبارسنجی تشریعی نظریه‌های اقتصاد اسلامی.....
۲۸۳	تأیید حداقلی.....
۲۸۴	تأیید حداکثری.....
۲۸۴	وابستگی نظریه به ساختارهای نهادی اقتصاد اسلامی.....
۲۸۷	ظرفیت نظریه بازی‌ها در آزمون نظریه‌های اقتصاد اسلامی.....
۲۸۸	نتیجه‌گیری.....
۲۹۱	پرسش‌های فصل.....
۲۹۱	منابعی برای مطالعه بیشتر.....
۲۹۳	منابع.....
۳۰۷	نمایه اصطلاحات.....

پیشگفتار

روش‌شناسی اقتصادی یکی از مباحث مهم است و خروجی فلسفه اقتصاد را شکل می‌دهد. اقتصاددانان از دیرباز نسبت به مباحث روش‌شناسی حساس بودند و آثاری در این زمینه نگاشته‌اند؛ هرچند گاه عنوان روش‌شناسی اقتصاد برای اشاره به کل مباحث فلسفه اقتصاد استفاده شده است. در این کتاب عنوان روش‌شناسی اقتصاد در معنای خاص خود استفاده شده است که متمایز از مباحث مرتبط با مبانی فلسفی اقتصاد شامل مبانی معرفت‌شناسی، هستی‌شناسی و ارزش‌شناسی اقتصاد است. حتی مباحث روش‌شناسی اقتصاد از مباحث معرفت‌شناسی اقتصاد متمایز دیده شده است؛ هرچند این دو مبحث بسیار نزدیک می‌باشند؛ به‌گونه‌ای که برخی مباحث معرفت‌شناسی اقتصاد را می‌توان در زمره مبانی روش‌شناختی اقتصاد دانست که تأثیری قابل توجه به مباحث روش‌شناسی اقتصاد دارند.

کتاب روش‌شناسی اقتصاد به بررسی درجه دوم روش‌های تدوین و اعتبارسنجی نظریه‌پردازی در دانش اقتصاد می‌پردازد. در این بررسی، مباحث روش‌شناسی اقتصاد به‌صورت تطبیقی بین اقتصاد و اقتصاد اسلامی ارائه می‌شود. این کتاب مکمل دو کتاب فلسفه اقتصاد تطبیقی^۱، و فلسفه اقتصاد تطبیقی^۲ است. فلسفه اقتصاد تطبیقی^۱ به حوزه مباحث معرفت‌شناسی اقتصاد و اقتصاد اسلامی اختصاص دارد. مباحث کتاب فلسفه اقتصاد تطبیقی^۲ نیز شامل مباحث مرتبط با هستی‌شناسی و ارزش‌شناسی اقتصاد و اقتصاد اسلامی است. درواقع، کتاب روش‌شناسی اقتصاد، سومین کتاب از مجموعه مباحث فلسفه اقتصاد است که پس از بررسی مبانی معرفت‌شناختی، هستی‌شناختی و ارزش‌شناختی به‌صورت خاص به حوزه

روش‌شناسی اقتصادی می‌پردازد. در این کتاب سعی شده که مباحث روش‌شناسی اقتصادی با تفصیل برای علاقه‌مندان به مباحث فلسفه اقتصاد و فلسفه اقتصاد اسلامی ارائه شود.

مباحث کتاب روش‌شناسی اقتصاد در قالب ده فصل ارائه شده است. در فصل اول کتاب، مباحث مقدماتی و تعاریف در زمینه روش‌شناسی اقتصادی ارائه می‌شود. فصل دوم به مباحث مبانی روش‌شناسی اقتصاد اختصاص دارد. در فصل سوم نیز روش‌های تدوین نظریه در اقتصاد ارائه می‌شود. فصل چهارم روش‌های تدوین نظریه در اقتصاد را بررسی می‌کند. فصل پنجم به بررسی تکنیک نظریه‌پردازی در اقتصاد می‌پردازد. فصل ششم به بررسی چگونگی آزمون نظریه‌های اقتصادی اختصاص دارد. در فصل هفتم، مبانی روش‌شناسی اقتصادی اسلامی مطالعه می‌شود. فصل هشتم نیز به بررسی روش تدوین نظریه در اقتصاد اسلامی می‌پردازد. در فصل نهم، تکنیک‌های نظریه‌پردازی در اقتصاد اسلامی مورد توجه قرار می‌گیرد. و سرانجام، فصل دهم حاوی مباحثی در زمینه آزمون نظریه در اقتصاد اسلامی است. در این اثر رویکردی تطبیقی به مباحث روش‌شناسی اقتصاد متعارف و اسلامی داریم. در این چارچوب، مباحث مرتبط با روش‌شناسی اقتصاد و اقتصاد اسلامی با توجه به تمایزات موجود بسط یافته است. باوجود استفاده از رویکرد مقایسه‌ای، مباحث مرتبط با روش‌شناسی اقتصاد متعارف و اقتصاد اسلامی به تفکیک در قالب فصول مجزا بیان شده‌اند.

این کتاب براساس سرفصل‌های مصوب وزارت علوم، تحقیقات و فناوری برای خوشه فلسفه اقتصاد دوره کارشناسی اقتصاد نگاشته شده است. هرچند کتاب برای دانشجویان کارشناسی اقتصاد نوشته شده، ولی مباحث آن قابل استفاده برای دانشجویان کارشناسی ارشد و دکتری اقتصاد و فلسفه اقتصاد و فلسفه اقتصاد اسلامی نیز می‌باشد. در تنظیم مطالب کتاب سعی شده مباحث با بیانی ساده و روان ارائه شود و کمتر از اصطلاحات پیچیده فلسفی استفاده شود؛ البته گاه چاره‌ای جز ورود به مباحث فلسفی نبوده و سعی شده تا با تعریف روشن اصطلاحات فلسفی، زمینه فهم بهتر مباحث فراهم شود.

شایسته است نهایت تشکر خود را از تمامی کسانی اعلام نمایم که در تدوین این کتاب اثرگذار بودند. از آنجاکه تدوین این اثر نتیجه دوره‌های مختلف تدریس دروس فلسفه اقتصاد در مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام و دیگر مراکز حوزوی و دانشگاهی بوده، مباحث این اثر از نکته‌سنجی‌های استادان همکار و همچنین، دانش‌پژوهان دوره‌های کارشناسی،

کارشناسی ارشد و دکتری اقتصاد و فلسفه اقتصاد اسلامی تأثیر پذیرفته است. جا دارد از زحمات حجت الاسلام والمسلمین جناب آقای حسن آقا نظری، ارزیاب محترم کتاب، تشکر کنم. همچنین، تشکر خود را از اعضای شورای علمی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه به ویژه حجج اسلام حسن آقا نظری، دکتر سیدرضا حسینی، دکتر علیرضا لشکری، دکتر محمدحسین کرمی، دکتر محمدرضا یوسفی و همچنین، مسئولان آن پژوهشگاه به ویژه حجت الاسلام والمسلمین دکتر سعیدی روشن، ریاست محترم پژوهشگاه، ابزار دارم. همچنین، از تلاش های جناب آقای سیدعلی طوسی، ابوالفضل بیاتی و ابراهیم عابدینی تشکر می کنم که با پیگیری های خود فرآیند تدوین و عرضه اثر را تسهیل کردند. بی شک هیچ اثری بی اشکال نیست. امیدوارم که خوانندگان محترم اثر با ارائه نکات و نظرات و اشکال های کتاب به بهبود آن در ویرایش های بعدی کمک کنند.

فصل اول

مقدمات و تعاریف

مقدمه

هرچند روش‌شناسی اقتصاد در معنای وسیع خود شامل تمامی مباحث فلسفه اقتصاد می‌شود، مفهوم خاص آن تنها مباحث مرتبط با روش نظریه‌پردازی در اقتصاد و اعتبار روش‌ها را شامل می‌شود. روش‌شناسی اقتصاد در مفهوم خاصش ضمن بهره‌مندی از مباحث مرتبط با مبانی فلسفی اقتصاد، به‌ویژه مباحث مرتبط با معرفت‌شناسی اقتصاد، به ارزیابی شیوه‌های نظریه‌پردازی در اقتصاد می‌پردازد. در این ارزیابی، اهداف نظریه، روش‌های تدوین نظریه و شیوه‌های ارزیابی نظریه‌ها بحث و بررسی می‌شود.

روش‌شناسی اقتصاد با مسائل متعددی روبه‌رو است. تمایل اقتصاددانان برای تبدیل اقتصاد به علمی دقیق و ارائه قوانین جهان‌شمول، از یک‌سو، و اقبال به استفاده از روش‌های استقرایی، از سوی دیگر، زمینه‌ساز طرح مشکل میل در روش‌شناسی اقتصاد شده است؛ زیرا تجربه و روش استقرا نمی‌تواند قوانین عام و جهان‌شمول ارائه دهد. تقابل مکاتب مختلف روشی در اقتصاد نیز اقتصاددانان را با چالشی جدی در مورد هدف از نظریه‌پردازی در اقتصاد روبه‌رو کرده است. اینکه آیا نظریه‌پرداز اقتصادی به دنبال اثبات، تأیید، ابطال نظریه‌های اقتصادی است یا تنها می‌خواهد سازگاری آن با پارادایم غالب یا توانایی آن در پیش‌بینی را بسنجد، مکاتب روش‌شناختی مختلفی را در اقتصاد مطرح کرده است. در همین چارچوب اقتصاددانان با سؤال در مورد واقع‌نمایی فروض در نظریه‌ها و مدل‌های اقتصادی نیز روبه‌رو شده‌اند.

در این فصل، پس از تعریف روش‌شناسی اقتصاد و تعیین قلمرو آن، به بررسی تمایز روش‌شناسی و مبانی فلسفی اقتصاد می‌پردازیم. در ادامه، قلمروهای مطالعاتی روش‌شناسی

اقتصاد تبیین می‌شود. بخش بعدی به بررسی تغییر رویکردها در حرکت از روش‌شناسی بزرگ به سمت روش‌شناسی کوچک می‌پردازد.

چیستی روش‌شناسی اقتصاد

روش‌شناسی اقتصاد گاه در مفهومی عام و متناظر با تمامی مباحث درجه دوم فلسفه اقتصاد به کار می‌رود.^۱ اما روش‌شناسی اقتصاد در مفهوم متعارف خود تنها به بخشی از مطالعات فلسفه اقتصاد نظر دارد. در این اصطلاح روش‌شناسی اقتصاد به تبیین و ارزیابی روش نظریه‌پردازی در اقتصاد می‌پردازد.^۲ مک‌لاپ (۱۹۷۸) روش‌شناسی را متکفل استدلال و منطقی کردن روند تحقیق علمی از جمله شکل دادن مفاهیم، ساختن مدل‌ها، فرمول‌بندی فرضیه‌ها و آزمون نظریه‌های علمی می‌داند.^۳ از نظر مارک بلاگ (۱۹۹۳)، روش‌شناسی اقتصاد به مطالعه این امر می‌پردازد که اقتصاددانان چگونه نظریه‌های خود را توجیه می‌کنند و چه دلایلی برای ترجیح یک نظریه بر نظریه دیگر دارند.^۴ از نگاه راجر بکهاوس، روش‌شناسی اقتصاد به بررسی اصول نهفته و رای استدلال اقتصادی می‌پردازد.^۵ فاکس^۶ (۱۹۹۷) روش‌شناسی اقتصاد را مشتمل بر مباحث و تحلیل فرآیند ساختن مدل‌ها می‌داند.^۷

در تعاریف ارائه شده از روش‌شناسی اقتصاد برای این حوزه مطالعاتی اهدافی همچون بررسی فرآیند ساخت و توسعه نظریه و مدل، چگونگی توجیه نظریه (تأیید قابلیت اعتماد به نظریه)، معیارهای ارزیابی نظریه‌ها و چگونگی برتری دادن یک نظریه بر نظریه دیگر مطرح شده است.

۱. بلاگ، روش‌شناسی علم اقتصاد؛ اقتصاددانان چگونه تبیین می‌کنند، ص ۳۵-۳۶.

2. Haneef, «Methodology of Islamic Economics: Overview of Present State and Future Direction», *International Journal of Economics, Management & Accounting*, p.3 .

3. Machlup, *Methodology of Economics and other Social Sciences*, p.55-56.

۴. بلاگ، روش‌شناسی علم اقتصاد؛ اقتصاددانان چگونه تبیین می‌کنند، ص ۱۲.

5. Backhouse, «The methodology of economics», in: *The New Palgrave Dictionary of Economics* .

6. Glen Fox, *Reason and Reality in the Methodologies of Economics*

7. Haneef, «Methodology of Islamic Economics: Overview of Present State and Future Direction», *International Journal of Economics, Management & Accounting*, p.3-4.

تمایز روش‌شناسی و مبانی فلسفی اقتصاد

در آثار روش‌شناسی اقتصادی تفکیک مشخصی بین روش‌شناسی و مبانی فلسفی اقتصاد صورت نمی‌گیرد. برخی روش‌شناسی را جزئی از معرفت‌شناسی می‌دانند. گروهی نیز معرفت‌شناسی را بخشی از روش‌شناسی می‌دانند. هنری مارگنو^۱ به تبعیت از کانت معتقد است معرفت‌شناسی مقدم بر هستی‌شناسی است و در ضمن بیانگر روش‌شناسی فرآیند شناخت است. در مقابل، فیلسوفانی مانند کوهن و ناگل، معرفت‌شناسی را دانشی مستقل از روش‌شناسی و منطق قلمداد می‌کنند. بری هیندس^۲ ارتباط میان روش‌شناسی و هستی‌شناسی را از طریق تأثیر فروض وجودی بر انتخاب مکاتب و دکترین‌های روشی می‌داند.^۳

روش‌شناسی اقتصادی از معرفت‌شناسی اقتصادی قابل تمایز است. در معرفت‌شناسی به بررسی نظریه شناخت، منابع، کاربردها و محدودیت‌های شناخت پرداخته می‌شود. در مقابل، روش‌شناسی از چگونگی توسعه و ارزیابی نظریه‌ها سخن می‌گوید.^۴ با وجود این، مباحث معرفت‌شناسی اقتصادی تأثیری قابل توجه بر مباحث روش‌شناسی اقتصادی دارد. تلقی اقتصاددانان از معرفت اقتصادی، روش‌شناسی آن را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد.

روش‌شناسی اقتصادی از هستی‌شناسی منفصل نیست. برداشت‌های اقتصاددانان از هستی می‌تواند روش آنها را نیز تحت تأثیر قرار دهد. برای نمونه، نگرش هستی‌شناسانه تونی لاوسن زمینه‌ساز پذیرش روش پس‌کاوی توسط او شده است. مبنای هستی‌شناختی روش پس‌کاوی لاوسن این است که اقتصاد یک سیستم باز است و روابط و متغیرهای آن به‌طور مدام در حال تغییر و تحول هستند.^۵ این مبنای هستی‌شناختی لاوسن که از آن با عنوان واقع‌گرایی متعالی^۶ یاد

1. Henry Margenau.

2. Barry Hindess.

۳. زریباف، تحلیلی بر سیر شناخت و روش‌شناسی علم اقتصاد، ص ۱۰۷-۱۳۸

4. Haneef, «Methodology of Islamic Economics: Overview of Present State and Future Direction», *International Journal of Economics, Management & Accounting*, p.1-26.

5. Pietarinen & Bellucci, «New Light on Peirce's Conceptions of Retroduction, Deduction, and Scientific Reasoning», *international Studies in the Philosophy of Science*, p.356.

6. Transcendental realism.

می‌شود، با رویکرد معرفت‌شناسی ایشان موسوم به واقع‌گرایی انتقادی سازگار است.^۱ در نتیجه، لاوسن ضرورت دستیابی به علل وقوع پدیده‌های اقتصادی در قالب نظریه‌های اقتصادی را با استفاده از روش پس‌کاوی مطرح می‌کند.^۲

قلمروهای مطالعاتی روش‌شناسی اقتصاد

باتوجه به تعریف ارائه‌شده از روش‌شناسی اقتصاد، قلمرو مطالعاتی آن به‌طور عمده، شامل بررسی فرآیند ساختن نظریه‌ها و مدل‌های اقتصادی^۳ و چگونگی موجه‌سازی^۴ نظریه‌ها و فرضیه‌های اقتصادی (در صورت نیاز به فرضیه) می‌شود.^۵ درواقع، روش‌شناسی اقتصاد با ارائه معیارهایی جهت ارزیابی نظریه‌های اقتصادی به اقتصاددانان کمک می‌کند که بتوانند بین نظریه‌های اقتصادی رقیب دست به انتخاب بزنند.^۶ یکی از سؤال‌های مهم در حوزه روش‌شناسی اقتصاد این است که آیا اقتصاد باید از همان روش‌های مورد استفاده در علوم طبیعی یا دیگر علوم اجتماعی استفاده کند، یا رویکرد روشی خاصی باید بر این دانش حاکم باشد.^۷ برخی معتقدند: روش‌شناسی اقتصاد باید به این سؤال پاسخ دهد که مدل‌ها و نظریه‌های اقتصادی چه هدفی را دنبال می‌کنند. آیا آنها به دنبال فهم^۸، توصیف^۹، تبیین^{۱۰}

1. Pradeep, «Transcendental realism – a foundation for evolutionary economics?», *International Journal of Social Economics*, p.19; Duncan, «Economics, realism and reality: a comparison of Mäki and Lawson», *Working Paper*, p.18.
2. Duncan, «Economics, realism and reality: a comparison of Mäki and Lawson», *Working Paper*, p.17.
3. The process of building models, and developing theories.
4. Theory appraisal or the process of testing hypotheses.
5. Glen Fox, *Reason and Reality in the Methodologies of Economics*; Haneef, «Methodology of Islamic Economics: Overview of Present State and Future Direction», *International Journal of Economics, Management & Accounting*, p.1–26.
۶. گلاس و جانسون، اقتصاد، پیشرفت، رکود یا انحطاط، ترجمه محسن رنانی.
۷. زریاف، تحلیلی بر سیر شناخت و روش‌شناسی علم اقتصاد، ص ۱۴۱–۱۴۳.
8. Understanding.
9. Description.
10. Explanation.

پیش‌بینی،^۱ اقناع^۲ یا مجموعه‌ای از این اهداف می‌باشند؟ ویلیام داگر (۱۹۷۹) در تبیین «تفاوت‌های روش‌شناختی اقتصاد نهادی و نئوکلاسیک»، هدف تدوین نظریه و مدل در اولی را فهم الگوهای رفتاری در وضعیت‌های نهادی مشخص و در دومی پیش‌بینی می‌داند. به همین دلیل، نئوکلاسیک‌ها از روش فرضیه‌ای-قیاسی و نهادگرایان از شیوه مدل‌های الگویی با توجه به ساختار نهادی فرضی و تطبیق مدل با مشاهدات استفاده می‌کنند. در برداشت داگر، مباحث روش‌شناسی اقتصاد به مباحث مرتبط با روش نظریه‌پردازی برای تأمین اهداف موردنظر از نظریه و مدل برمی‌گردد.^۳

در مباحث روش‌شناسی اقتصاد دو مقوله تدوین و ارزیابی نظریه‌های اقتصادی به‌طور کامل از یکدیگر مستقل نیستند. درواقع، چگونگی نظریه‌پردازی در اقتصاد، به مفهوم چگونگی تدوین و ارائه نظریه‌های قابل قبول و موجه است. باوجوداین، ممکن است تولید و توجیه نظریه مسیر متفاوتی داشته باشد. اقتصاددانان برای تبیین یک مسئله اقتصادی ممکن است با نظریات متفاوتی روبه‌رو باشند. همین امر نیاز به انتخاب در میان نظریه‌های رقیب را ضروری می‌کند. براساس این، روش‌شناسی اقتصاد باید به بررسی استانداردها و معیارهای تعیین‌کننده اعتبار و حجیت گزاره‌های علمی در دانش اقتصاد پردازد.^۴

روش‌شناسی کوچک در برابر روش‌شناسی بزرگ

در دهه‌های اخیر نوعی تمایل به عدول از روش‌شناسی تجویزی (روش‌شناسی بزرگ)^۵ به سمت روش‌شناسی توصیفی (روش‌شناسی کوچک)^۶ مشاهده می‌شود؛ درحالی‌که روش‌شناسی تجویزی توصیه روشی دارد، روش‌شناسی توصیفی به مطالعه اصول روش‌شناختی به‌کاررفته

1. Prediction.

2. Persuasion.

۳. داگر، «تفاوت‌های روش‌شناختی میان اقتصاد نئوکلاسیک و اقتصاد نهادی»، نامه علوم انسانی، ص ۷-۱۹.

4. Haneef, «Methodology of Islamic Economics: Overview of Present State and Future Direction», *International Journal of Economics, Management & Accounting*, p.3-4.

5. Methodology of Economics with big M.

6. methodology of Economics with small M.

توسط اقتصاددانان می‌پردازد.^۱ در دهه‌های اخیر مباحث روش‌شناسی اقتصاد عمق بیشتری یافته است. فیلسوفان اقتصادی بررسی‌های پیرامنه‌ای در زمینه موضوعاتی همچون کارکرد فروض در نظریه‌های اقتصادی، واقع‌گرایی یا ناواقع‌گرایی فروض و تمایز نظریه و مدل سامان داده‌اند.^۲

مارک بلاگ (۱۹۸۰)، اقتصاددانان را به واسطه عدم عمل به اصول روش‌شناسانه پوپری سرزنش می‌کند. این درحالی است که روش‌شناسان اقتصاد به تدریج به جای تجویز اصول روش‌شناختی به سمت مطالعه عملکرد واقعی اقتصاددانان تمایل پیدا کرده‌اند. این چرخش نظری، نشان از عدول از روش‌شناسی تجویزی،^۳ یا روش‌شناسی بزرگ،^۴ به سمت روش‌شناسی توصیفی،^۵ یا روش‌شناسی کوچک^۶ است.^۷

روش‌شناسی توصیفی اقتصاد با انتقادهایی همچون ناتوانی آن در هدایت مسیر پیشرفت علم اقتصاد، روبه‌رو است.^۸ برخی طرفداران توصیف‌گرایی همچون کلامر (۲۰۰۱) معتقدند: تأمل در روش‌شناسی توصیفی تأثیر مهمی بر شیوه عمل پژوهشگران دارد.^۹ درمقابل، وینتراب نقشی برای روش‌شناسی در شکل‌دهی شیوه عمل اقتصاددانان قائل نیست.^{۱۰} این سؤال نیز مطرح است که دستیابی به توصیف محض اساساً تا چه حد امکان‌پذیر است؟ خود مطالعات توصیفی روش‌شناسی اقتصاد نیز ممکن است با رویکردهای مختلفی صورت گیرد. نتیجه

۱. داو، کنکاشی در روش‌شناسی اقتصاد، ص ۱۹۳.

2. C.f. D.Wade Hands, *Reflection without Rules; Economic Methodology and Contemporary Science Theory*.

3. Prescriptive.

4. Methodology with big m.

5. Descriptive.

6. Methodology with small m.

7. Hands, «Theses on Progress in Economic Methodology», *Finnish Economic Paper*, p.72-76.

۸. داو، کنکاشی در روش‌شناسی اقتصاد، ص ۲۱۳-۲۱۴.

9. Klammer, «Making Sense of Economics: From Falsification to Rhetoric and Beyond», *Journal of Economic Methodology*, p.74.

۱۰. داو، کنکاشی در روش‌شناسی اقتصاد، ص ۲۱۴.

انعکاس‌پذیری مطرح‌شده در مطالعات علم، عدم استقلال این مطالعات نسبت به محیط جامعه علمی است.^۱

تمایز روش‌شناسی اقتصاد و اقتصاد اسلامی

روش‌شناسی اقتصاد و روش‌شناسی اقتصاد اسلامی از جهاتی مشترک و از جهاتی متمایز می‌باشند. این دو از این جهت مشترک می‌باشند که به بررسی چگونگی تدوین و صحت‌سنجی نظریه‌ها و مدل‌های اقتصادی می‌پردازند. با وجود این، روش‌شناسی اقتصاد اسلامی به واسطه تمایزات معرفتی از روش‌شناسی اقتصاد متعارف متمایز است. با توجه به اینکه کتاب و سنت به عنوان دو منبع شناخت در اقتصاد اسلامی مطرح می‌شوند، شیوه استخراج نظریه از این منابع و حیاتی و ویژگی‌های خاص خود را دارد.

در حوزه روش‌شناسی اقتصاد اسلامی بحث از روش استنباط از منابع اسلامی مطرح است. در این راستا، رویکردهای روشی متفاوتی مطرح شده است. یکی از برجسته‌ترین این رویکردها روش کشفی شهید صدر است که شیوه بدیعی را در فهم نظریه از منابع دینی ارائه می‌دهد؛ شیوه‌ای که در آن منطق نهفته در ورای احکام شرعی کشف و براساس آن خطوط کلی سیاست‌گذاری اقتصادی استخراج می‌شود.

نتیجه‌گیری

روش‌شناسی اقتصاد یکی از محورهای اساسی در فلسفه اقتصاد است. این حوزه مطالعاتی متکفل ارزیابی شیوه‌های نظریه‌پردازی در اقتصاد است. شیوه نظریه‌پردازی هم شامل شیوه تدوین نظریه و هم شیوه ارزیابی نظریه می‌شود. سؤال این است که اقتصاددانان با چه روشی نظریه‌پردازی می‌کنند و چگونه نظریه‌های خود را موجه می‌سازند.

اگر روش‌شناسی اقتصاد تنها بر مقوله روش تمرکز کند، تمایزی مفهومی از مبانی فلسفی اقتصاد به عنوان فروض پایه و اساسی در نظریه‌های اقتصادی خواهد داشت. مبانی فلسفی اقتصاد ناظر به فروضی است که زیربنای نظریه‌های اقتصادی را شکل می‌دهد. مبانی یادشده

1. Weintraub, «How Should We Write the History of Twentieth-Century Economics?», *Oxford Review of Economic Policy*, p.150.

شامل فروض معرفت‌شناختی، هستی‌شناختی و ارزش‌شناختی می‌شود. روش‌شناسی اقتصاد به ارزیابی شیوه ابتدای نظریه بر این فروض و فرآیند تدوین و موجه‌سازی نظریه‌های تدوین‌شده می‌پردازد.

قلمرو مطالعاتی روش‌شناسی اقتصاد به‌طور عمده، شامل بررسی فرآیند ساختن نظریه‌ها و مدل‌های اقتصادی و چگونگی موجه‌سازی نظریه‌ها و فرضیه‌های اقتصادی می‌شود. درواقع، روش‌شناسی اقتصاد با ارائه معیارهایی جهت ارزیابی نظریه‌های اقتصادی به اقتصاددانان کمک می‌کند که بتوانند بین نظریه‌های اقتصادی رقیب دست به انتخاب بزنند. یکی از سؤال‌های مهم در حوزه روش‌شناسی اقتصاد این است که آیا اقتصاد باید از همان روش‌های مورد استفاده در علوم طبیعی یا دیگر علوم اجتماعی استفاده کند، یا رویکرد روشی خاصی بر این دانش حاکم است.

در مباحث روش‌شناسی اقتصاد دو مقوله تدوین و ارزیابی نظریه‌های اقتصادی به‌طور کامل از یکدیگر مستقل نیستند. درواقع، چگونگی نظریه‌پردازی در اقتصاد، به مفهوم چگونگی تدوین و ارائه نظریه‌های قابل قبول و موجه است. باوجود این، ممکن است که تولید و توجیه نظریه مسیر متفاوتی داشته باشد. اقتصاددانان برای تبیین یک مسئله اقتصادی ممکن است با نظریات متفاوتی روبه‌رو باشند. همین امر نیاز به انتخاب در میان نظریه‌های رقیب را ضروری می‌کند. براساس این، روش‌شناسی اقتصاد باید به بررسی استانداردها و معیارهای تعیین‌کننده اعتبار و حجیت گزاره‌های علمی در دانش اقتصاد بپردازد.

بحث از روش‌شناسی اقتصاد می‌تواند قالبی کاملاً اثباتی داشته باشد یا اینکه شکل هنجاری نیز به خود بگیرد. در رویکرد اثباتی، که از آن با عنوان روش‌شناسی کوچک یاد می‌شود، روش‌شناس تنها گزارشگر شیوه نظریه‌پردازی اقتصاددانان است بدون آنکه در مورد آن قضاوتی کند یا توصیه‌ای داشته باشد. در رویکرد هنجاری، که به روش‌شناسی بزرگ معروف شده است، روش‌شناس توصیه‌های روشی برای اقتصاددانان دارد. هرچند رویکرد اثباتی در ادبیات روش‌شناسی اقتصاد گسترش پیدا کرده، فقدان توصیه‌های روشی باعث می‌شود که درعمل، فایده‌مندی چنین مطالعه‌ای زیر سؤال برود. حداقل کاری که روش‌شناس باید انجام دهد، ارزیابی روش‌های به‌کاررفته توسط اقتصاددانان است. گام بعدی ارائه پیشنهاداتی برای بهبود روش‌شناسی اقتصاد است.

روش‌شناسی اقتصاد و روش‌شناسی اقتصاد اسلامی از جهاتی مشترک و از جهاتی متمایز می‌باشند. این دو از این جهت مشترک می‌باشند که به بررسی چگونگی تدوین و صحت‌سنجی نظریه‌ها و مدل‌های اقتصادی می‌پردازند. با وجود این، روش‌شناسی اقتصادی اسلامی به واسطه تمایزات معرفتی از روش‌شناسی اقتصاد متعارف متمایز است. با توجه به اینکه کتاب و سنت به عنوان دو منبع شناخت در اقتصاد اسلامی مطرح می‌شوند، شیوه استخراج نظریه از این منابع و حیانی ویژگی‌های خاص خود را دارد.

پرسش‌های فصل

- مراد از روش‌شناسی اقتصاد چیست؟
- رابطه بین معرفت‌شناسی و روش‌شناسی اقتصاد چیست؟
- چه رابطه‌ای بین مبانی فلسفی اقتصاد و روش‌شناسی آن وجود دارد؟
- تفاوت بین روش‌شناسی کوچک و بزرگ چیست؟
- نقاط اشتراک و تمایز روش‌شناسی اقتصاد متعارف و اقتصاد اسلامی چیست؟

منابعی برای مطالعه بیشتر

مارک بلاگ، روش‌شناسی علم اقتصاد: اقتصاددانان چگونه تبیین می‌کنند؟
شیلا سی. داو، کنکاشی در روش‌شناسی اقتصاد.

D.Wade Hands, Reflection without Rules; Economic Methodology and Contemporary Science Theory.

فصل دوم

مبانی روش‌شناسی اقتصاد

مقدمه

روش‌شناسی اقتصاد بر مبانی و پیش‌فرض‌هایی بنا شده است. این پیش‌فرض‌ها عمدتاً فروض معرفت‌شناختی می‌باشند. اینکه چه روشی را در اقتصاد برای تدوین و آزمون نظریه استفاده کنیم، وابسته به این است که چه رویکردی نسبت به معرفت (شناخت) قبول داشته باشیم. در این زمینه نسبت معرفت و واقعیت کارکردی مهم در مباحث روش‌شناسی اقتصاد دارد. اینکه نظریه‌پرداز چه هدفی از تدوین نظریه دنبال می‌کند نیز نقشی اثرگذار بر روش‌شناسی اقتصاد دارد.

تعیین نسبت معرفت اقتصادی و واقعیت، زمینه تقابل رویکردهای واقع‌گرایانه و ناواقع‌گرایانه در روش‌شناسی اقتصاد را فراهم می‌کند. در این زمینه، رویکردهای واقع‌گرایانه، که از تلاش نظریه‌پردازان برای کشف واقعیت سخن می‌گویند، رویکردی واقع‌گرایانه در روش‌شناسی اقتصاد را به دنبال خواهد داشت. در مقابل، پذیرش ناواقع‌گرایی در قالب رویکرد ابزارگرایی و خطابه‌گرایی، روش نظریه‌پردازی و توجیه آن را متمایز خواهد کرد.

کارکرد نظریه‌های اقتصادی نیز می‌تواند بر روش‌شناسی اقتصاد مؤثر باشد. اینکه نظریه‌پرداز به دنبال تبیین، پیش‌بینی، تجویز یا ترکیبی از آنهاست، می‌تواند بر روش‌شناسی اقتصاد تأثیرگذار باشد. دفاع از کارکرد نظریه‌های اقتصادی در پیش‌بینی دقیق حتی براساس فروض نادرست توسط اقتصاددانانی همچون فریدمن (۱۹۵۳) باعث شده است که جایگاه فروض در تدوین نظریه تغییر کند.

اینکه آیا نظریه‌پرداز به دنبال اثبات، تأیید، یا ابطال یک نظریه است، یا آن را در چارچوب یک

پارادایم بررسی می‌کند یا اساساً به دنبال اقناع مخاطبان است، روش‌شناسی اقتصادی را به شدت تحت تأثیر قرار می‌دهد. این امر باعث تنوع مکاتب روشی می‌شود که در این فصل مورد بررسی قرار می‌گیرد.

تقابل رویکردهای واقع‌گرایانه و ناواقع‌گرایانه در روش‌شناسی اقتصاد

تقابل واقع‌گرایی و ناواقع‌گرایی در روش‌شناسی اقتصادی ناظر به این امر است که آیا اقتصاددانان به دنبال کشف واقعیت می‌باشند یا نظریه‌های آنها نسبتی با واقعیت ندارد. در این زمینه تقابلی بین واقع‌گرایی و ناواقع‌گرایی وجود دارد. این تقابل از جمله مباحث مهم در معرفت‌شناسی اقتصادی است که به بررسی رابطه نظریه‌های اقتصادی با واقعیت (صدق) می‌پردازد. اقتصاددانان واقع‌گرا معتقدند: نظریات اقتصادی به دنبال تبیین و پیش‌بینی واقعیت بیرونی می‌باشند. به نظر ایشان، فروض مورد استفاده در نظریات اقتصادی نمی‌توانند غیر واقعی باشند. در مقابل، اقتصاددانان ناواقع‌گرا، یا منکر ضرورت واقع‌نمایی نظریات اقتصادی و فروض‌شان می‌باشند یا بر تلاش اقتصاددانان برای اقناع دیگران و نه دستیابی به حقیقت تأکید می‌کنند.^۱

دعوی واقع‌گرایی و ناواقع‌گرایی در ادبیات اقتصادی به‌طور عمده، بر محور مقاله ۱۹۵۳ میلتن فریدمن گسترش یافته است.^۲ وی با دفاع از رویکرد ابزارگرایی ادعا کرد که بحث از واقعیت فروض در اقتصاد اهمیت چندانی ندارد؛ زیرا نظریات اقتصادی به دنبال ارائه پیش‌بینی‌های دقیق می‌باشند. از نظر او، حتی با فروض نادرست و غیر واقعی نیز می‌توان پیش‌بینی‌های درستی ارائه کرد. از نظر فریدمن، تنها آزمون مناسب برای اعتبار یک فرضیه، مقایسه پیش‌بینی‌های آن با نتایج تجربی است.^۳ از نظر او، همان‌گونه که در فیزیک از فروض نادرستی همچون فرض خلأ در قانون سقوط اشیاء استفاده می‌شود، اقتصاددانان نیز می‌توانند رفتار مشابهی داشته باشند.^۴ دیدگاه فریدمن در دفاع از غیر واقعی بودن فروض توسط ساموئلسن به عنوان انحراف

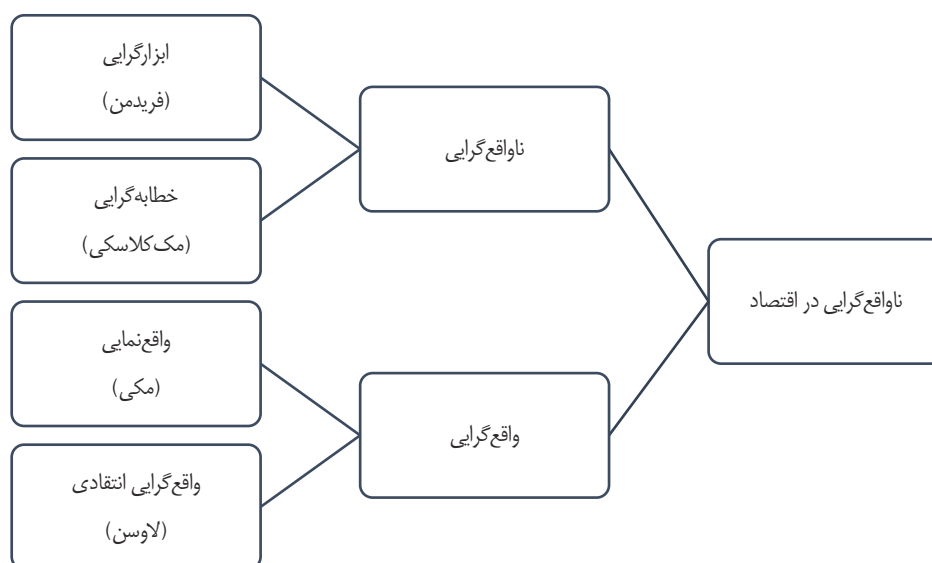
1. McCloskey, *The Rhetoric of Economics*; T. Lawson, *Economics and Reality*; Uskali Mäki, *The Methodology of Positive Economics; Reflections on the Milton Friedman legacy*.

2. Friedman, «The methodology of positive economics», in: Milton Friedman *Essays in Positive Economics*, p.3-43.

3. Ibid, P. 14.

4. Ibid, P. 18.

فریدمنی^۱ معرفی شده است. به نظر سامونلسن، این ادعا که تمامی نتایج یک نظریه دارای فروض نامعتبر بتواند معتبر باشد، مشتمل بر نوعی تناقض است.^۲ این پرسش مطرح است که چگونه می‌توان بدون داشتن تبیین درست، اقدام به ارائه پیش‌بینی‌های دقیق کرد؟ پیش‌بینی‌هایی که اقتصاددانان با استفاده از روش‌های استقرایی و کاربرد اقتصادسنجی در مورد رابطه معکوس تورم و بیکاری مطرح کردند، با مشاهده شواهدی از وقوع هم‌زمان این دو در حالت تورم-رکودی نقض شد. وقوع چنین مواردی ضرورت بحث از مبانی خردی اقتصاد کلان^۳ با استفاده از روش فرضیه‌ای-قیاسی و توجه به تبیین در کنار پیش‌بینی را تقویت کرد.

شکل ۱. رویکردهای واقع‌گرایانه و ناواقع‌گرایانه در اقتصاد

1. F-twist theorem

2. Samuelson, «Problems of methodology – discussion», *American Economic Review, Papers and Proceedings*, p.232.

3. Microfoundations of Macroeconomics.

طرفداران واقع‌گرایی در اقتصاد، همچون اوسکالی مکی^۱ و تونی لاوسن^۲ معتقدند: نظریات اقتصادی به دنبال کشف واقعیت‌های اقتصادی می‌باشند. از نظر آنها، فروض نظریات اقتصادی باید واقعی باشند.^۳ به نظر آنها جهانی مستقل از ما وجود دارد؛ امکان کسب معرفت نسبت به آن وجود دارد؛ و معرفت معتبر باید از راه تأملات انتقادی و تجربه‌هایی که از جهان داریم، و جدا کردن تجارب معتبر از نامعتبر صورت گیرد.^۴ از نگاه ایشان، هرچند اقتصاددانان در مواردی از واقعیت فاصله گرفته‌اند، آنان با استفاده از ترفندهای مختلف به دنبال بهبود جنبه واقع‌نمایی^۵ نظریات خود می‌باشند. اقتصاددانان به واسطه پیچیدگی واقعیت اقتصادی مجبور به ساده‌کردن واقعیت، تجرید، یا انتزاع (ایدئال‌سازی)^۶ می‌باشند.

با وجود این، اقتصاددانان پس از تجرید و انتزاع^۷ در مراحل نخستین ساختن مدل، اقدام به بازتعریف متغیرها^۸ می‌کنند تا قدرت واقع‌نمایی مدل را افزایش دهند.^۹ برای نمونه، هرچند در نظریه رقابت کامل فروضی غیرواقعی مطرح می‌شود، اقتصاددانان نخست با استفاده از مجموعه‌ای از فروض ساده‌ساز به تحلیل واقعیت پیچیده اقتصادی می‌پردازند. در ادامه، آنها با اصلاح فروض و نزدیک کردن آنها به دنیای واقعی، بر قدرت تبیینی نظریه خود می‌افزایند.^{۱۰}

تونی لاوسن از طرفداران واقع‌گرایی انتقادی در اقتصاد معتقد است: اقتصاد متعارف به دلیل استفاده از فرض‌های نادرست، دچار تجرید و صورت‌گرایی شده است. در دیدگاه انتقادی لاوسن، دلیل اصلی ظهور ناواقع‌گرایی در اقتصاد را باید در استفاده افراطی از روش

1. Realisticness.

2. Lawson's critical realism.

3. Deichel, «Against the pragmatic justification for Realism in economic methodology», *Erasmus Journal for Philosophy and Economics*.

4. Uskali Mäki, *The Methodology of Positive Economics; Reflections on the Milton Friedman legacy*.

5. Realisticness

6. Idealization.

7. Isolate.

8. de-isolation.

9. Ibid.

10. Uskali Maki, «Some Non-Reasons for Non-Realism about Economics», in: Uskali Maki *Fact and Fiction in Economics: Realism, Models, and Social Construction*, p.90-104.